

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.01

Мороз Є.О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук, асистент

ДО ПРОБЛЕМИ ОКРЕСЛЕННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ МЕЖ СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті представлено та проаналізовано питання можливостей чіткого розмежування предмету суміжних за напрямком досліджень дисциплін – соціології та соціальної антропології. Було виявлено спільні витоки та парадигмальні шляхи історичного становлення наведених галузей суспільствознавства. Окреслено специфіку постановки проблеми виокремлення міждисциплінарних меж соціології на сучасному етапі розвитку соціологічної теорії.

Ключові слова: соціологія, соціальна антропологія, мультипарадигмальність, структуралізм, марксизм, структурний функціоналізм, теорія конфлікту

В статье представлен и проанализирован вопрос возможностей четкого разграничения предмета смежных по направлению исследований дисциплин - социологии и социальной антропологии. Были обнаружены общие истоки и парадигмальные пути исторического становления этих отраслей обществоведения. Определено специфику постановки проблемы выделения междисциплинарных границ социологии на современном этапе развития социологической теории.

Ключевые слова: социология, социальная антропология, мультипарадигмальность, структурализм, марксизм, структурный функционализм, теория конфликта

This paper presents the analyses possibility of a clear separation of sociology's and social anthropology's scientific object as a research disciplines. The common origins and historical development paradigm were found for both of this discipline. The specifics of the problem of researching interdisciplinary boundaries of sociology at the modern stage of development of sociological theory was outlined.

Keywords: sociology, social anthropology, multi-paradigm, structuralism, theory of marxism, structural functionalism, conflict theory

Актуальність проблеми. Зародження, розвиток і становлення суспільних наук є процесом відносно новітнім (у порівнянні розглядом генезису природничих наук), коріння якого, на думку І.Валлерстайна, можна відшукати в причинно-наслідкових зв'язках подій Французької революції 1789 року та подальшого становлення європейської державності XIX століття. Так, саме ці події змінили європейський, а згодом й світовий світогляд, оскільки утвердили у думках людей дві ледь не «аксіоматичні» установки в мисленні: природність і постійність процесів політичних змін та суб'єктне значення народу як єдиного носія влади [1].

Саме в перебігу таких процесів й можна відшукати підґрунтя генези більшості суспільних наук, що відіграють винятково важливу роль при вивченні сучасного стану постмодерного, глобалізованого або ж інформаційного суспільства XXI століття (залежно, з точки зору якого ідейно-теоретичного підґрунтя розглядати надшвидкий розвиток процесів сучасності).

Зародження соціології як науки, точкою відліку чого вчені досить часто визначають публікацію та поширення серед широкого загалу «Курсу позитивної філософії» Огюста Конта, не зважаючи на тернистий шлях її розвитку (а саме – пошуку власної наукової самобутності та чітких ідентифікаційних ознак появи зовсім нової науки, а не міждисциплінарної галузі знання, що розвивається шляхом натуралістичного редукаціонізму) ще в працях ранніх класиків утвердило як серед наукового загалу, так і особливо з точки зору буденного розуміння предметної сфери соціології як науки про суспільство або ж соціальну реальність. Уточнення, яке вчені надавали для фіксації саме соціологічного кута дослідження суспільства (залежно від позиції дослідника соціологія може бути розглянута як наука про соціальні зв'язки, дії та взаємодії; соціальні інститути та організації; соціальні групи та спільноти; соціальні процеси, явища та факти тощо) хоч фактично й відповідали дійсності, однак водночас зовсім не вирішували проблеми чіткої і однозначної ідентифікації предмету соціології серед деяких інших суспільних наук, оскільки залишалися надто абстрактними й заширокими, залишаючи соціології статусу універсальної загальної суспільствознавчої науки як це було прямо прописано у працях О.Конта та Г.Спенсера. Ця проблема частково невирішеною зберігається й на сьогодні. Так, наприклад, в другій половині XIX – на початку XX століття значного впливу на становлення соціології було здійснено представниками психологічної школи (Г.Тард, Г.Лебон, Ч.Кулі, З.Фрейд та інші), однак й в даний час досить нечітким для розуміння залишається розмежування предметних сфер дослідження соціології та соціальної психології.

Безумовно, не можна заперечувати значної складності постановки та, можливо, взагалі й доцільності однозначного вирішення даного питання, що обумовлено низкою особливостей соціології як науки: чітка фіксація й навіть визнання значною частиною вченими як переваги мультипарадигмального стану соціологічної теорії; її надтісні взаємозв'язки з іншими суміжними дисциплінами; галузеве розмаїття «соціологій»; мінливість, швидкоплинність суспільства, а відповідно й однозначна змінність предметної сфери соціології з часом; складність методології осмислення та розуміння соціальної реальності інакшими техніками та способами, аніж органи чуття; значний масштаб охоплення досліджуваних граней, сфер та розрізів реальності у порівнянні з будь-якою іншою не лише суспільною, а й природничою наукою. Очевидним є дійсно значна специфіка соціології як науки серед інших дисциплін, що логічним чином ставить питання, а чи коректним є взагалі оцінка шляху її розвитку (зокрема, щодо поставленого питання однозначної ідентифікації предметної сфери даної науки з метою чіткого розрізнення її щодо деяких інших наук) у відповідності з вже пройденим шляхом іншими дисциплінами? Зокрема, орієнтацію на розвиток соціології відповідно до класичних канонів генезису та становлення природничих наук, чого невітно прагнули досягти класики соціологічної думки, заперечував із застосуванням ґрунтовної аргументації щодо неможливості та недоцільності взагалі постановки завдань такого роду іще Р.Мертон [4] більш ніж півстоліття

тому, тоді ж як за відсутності інших орієнтирів прийнятного наукового розвитку для науки соціології й деякі сучасні вчені не полишають природознавчий зразок наукового пізнання (як-от, це можна простежити на прикладі деяких сучасних позитивістських підходів до соціологічного дослідження).

Тим не менш, розглянуті вище тенденції розвитку соціологічної теорії, навіть якщо й визнати їх закономірними щодо специфіки даної дисципліни, не сприяють однозначному вирішенню питання щодо міждисциплінарного взаємозв'язку соціології з іншими відносно молодими дослідницькими галузями, що також знаходяться ще в стані пошуку власного унікального кута дослідження їх наук. Так, соціальна антропологія як наука виникла й ствердилась у якості окремої наукової галузі ледь не на півстоліття пізніше аніж соціологія, проходячи шлях відмежування від ще з античних часів вживаного терміну «антропологія» до виникнення як суто гносеологічної, так і практичної потреби вивчення витоків та особливостей функціонування первісних (примітивних або архаїчних) суспільств. Тим не менш, вивчення, а якщо більш коректно говорити, то простий опис життя первісних народів першими антропологами XIX століття, які взагалі то повсякчас були просто мандрівниками у пошуках екзотичного, незрозумілого й відмінного способу життя від технологічно розвинених суспільств західної Європи хоч і надавали інформацію щодо повсякденного способу існування туземців, однак ця інформація у кращому випадку залишалася лише етнографічним спостереженням (з акцентом на емпіричний опис соціальної реальності), тоді ж як її перетворення на наукове знання потребувало попереднього теоретичного підґрунтя та побудови наукових гіпотез. Таким чином, **метою даної статті** є окреслення можливостей виокремлення дисциплінарних меж соціології та соціальної антропології шляхом фіксації специфіки предметної області та історичних шляхів розвитку обох дисциплін.

Складність ідентифікації соціальної антропології як окремої науки полягає, по-перше, у вільному вжитку серед антропологів різноманітних назв цієї галузі знання – зокрема, етнології, культурної антропології, соціокультурної антропології, соціальної культурології, структурної антропології тощо. З іншого боку, досить часто вчені взагалі не уточнюють, галузеву специфіку щодо якого напрямку дослідження вони ведуть мову, користуючись надто широким терміном «антропологія». І той, і інший спосіб термінологічного вжитку, на нашу думку, не є коректним, оскільки в першому випадку вчений фіксує увагу скоріше на парадигмальний напрямок дослідження, прихильником якого себе вважає, у іншому ж – дозволяє собі фактично взагалі не уточнювати, про який напрямок дослідницької уваги веде мову, не беручи до уваги значну кількість антропологічних напрямків і розділів, що існують на сьогодні.

Варто навести, наприклад, точку зору Ю.М.Резніка, який стверджує, що зміст понять «соціальна антропологія» і «культурна антропологія» різняться лише залежно від того, про яку національну традицію дослідження ми ведемо мову – британську (з моменту її заснування Б.Маліновським та А. Редкліфом-Брауном) або ж американську (що веде відлік від організації культурологічного напрямку дослідження учнями Ф.Боаса) [5, с.100-101]. Коментуючи ці термінологічні відмінності К.Леві-Строс зазначав, що незалежно від назви, якою себе означає антропологія (соціальна або ж культурна) вона завжди прагне до пізнання людини в цілому, але в першому випадку точкою відліку дослідження слугує

вироби людини, в другому – її уявлення [3, с. 326]. Варто зазначити, що наведені ці та інші відмінності у термінах, окрім того, на нашу думку фіксують також і намагання того чи іншого засновника певної теорії або ж новітнього підходу в антропологічній науці означити своє інноваційне авторство (тобто містять суб'єктивний елемент реалізації амбіційного особистісного аспекту), якісно відмінне від попередніх, які б менш чітко прослідковувались у випадку прагнень дослідників до збереження єдності предмету і меж дисципліни у єдиній назві. (Для прикладу варто згадати причини та мотиви зміни О.Контом назви авторської нової науки «соціальної фізики» на «соціологію». Сама назва «соціальна фізика» більш ніж влаштовувала О.Конта, оскільки фіксувала методологічну єдність нової соціальної науки з природничими дисциплінами, а також звертала увагу на логіку контівської класифікації наук. І лише використання А.Кетле аналогічної назви дало поштовх до рішучої зміни О.Контом назви дисципліни, що була лінгвістично абсолютно некоректною, але як показала історія науки – безперечно вдалою). Так, той самий К.Леві-Строс намагається підкреслити свій специфічний антропологічний кут дослідження, називаючи свою антропологію – «структурною».

По-друге, під сумнівом перебуває й цілковита самостійність соціальної антропології щодо соціологічної науки. Це обумовлено, на нашу думку, кількома чинниками. Перш за все, якщо за предмет соціології брати різноманітні прояви та аспекти соціальної сфери суспільства, то в такому випадку за визначенням соціальна антропологія є галузевою соціологічною наукою, що вивчає соціальні аспекти функціонування примітивних суспільств як одного з типів суспільства загалом, а також їх зв'язки, впливи та проекцію на сучасність (наприклад, у формі так званих пережитків). Так, в зарубіжній і вітчизняній літературі можна знайти обґрунтовані позиції вчених щодо недоцільності або ж відсутності підстав розмежовувати соціальну антропологію та соціологію. «Наприкінці 30-х років між антропологами та соціологами доволі часто ставлять знак рівності і чимало західних антропологів називає себе соціологами. Відмінність сфер впливу, які дотепер розмежовували соціологів та антропологів, а саме дослідження сучасних суспільств, з одного боку, та примітивних племен, з іншого, потроху зникає, оскільки антропологи об'єктом дослідження вважають сучасне суспільство також [6, с. 159]».

Продовжуючи наведену вище думку, варто зазначити, що іншим чинником такого міркування є той факт, що одними із засновників соціальної антропології були класики соціології – Е.Дюркгейм та його учні, колектив «Соціологічного щорічника» або ж французької соціологічної школи. З часом наприкінці XIX – на початку XX століття можемо спостерігати ще більш чітку тенденцію до зближення антропології та соціології як наслідок переорієнтації соціології на емпіричну науку і її розрив з філософією. Тісний зв'язок із соціологічними дослідженнями мали також представники структуралістського (К.Леві-Строс) марксистського (Ф.Енгельс, М.Годельє, К.Мельяс, М.Харіс.), структурно-функціоналістського (Г.Спенсер; А.Редкліф-Браун, який підґрунтя своєї концепції розробив на основі положень Е.Дюркгейма), етнометодологічного під впливом феноменології «життєсвіту» (Е.Гуссерль, А.Шюц) підходів в антропології. Тобто беззаперечним є той факт, що більшість перших соціальних антропологів, а у подальшому і класиків цієї науки або ж були соціологами, або ж лишили настільки значний

внесок у загальне суспільствознавство (в соціологію, а в той же час і в соціальну антропологію), що їх доробок важко віднести лише до однієї галузі наукового знання.

Аналіз парадигмальних «хвиль» розвитку соціології та соціальної антропології надає можливість прослідкувати наявність перебування культурної антропології, соціальної антропології та соціології в одному полі дослідження, що також значно ускладнює виокремлення дисциплінарних меж. Як відомо, в культурну антропологію *позитивістські* ідеї прийшли одночасно з неокантіанством наприкінці XIX століття, що зближує її з соціальною антропологією та власне соціологією [6, с. 156]. Так, наприклад, витоки становлення соціальної антропології як окремої дисципліни та перші етапи класичної соціології розвивалися на цілком однакових засадах *еволюціоністської* теорії суспільного розвитку: і перші соціологи, і трохи згодом перші соціальні антропологи формують свої концепції на засадах поглядів Дж.Мак-Ленона, Л.Моргана, Е.Тейлора, Д.Фрейзера та інших ранніх еволюціоністів.

Розвиток позитивізму поширився і на етнологію, а отже, тісний зв'язок антропології та соціології зумовив проникнення в етнологію функціонального підходу, що сприяло соціологізації етнології і відмові від традиційно властивого їй історичного методу дослідження [6, с. 159]. Як відомо, *структурно-функціональна* парадигма, витоки якої сягають другої половини XIX століття у працях Г.Спенсера та Е.Дюркгейма, фактично обумовила розвиток соціологічної теорії XX століття, вплив якої не зважаючи на шквал критики на адресу Т.Парсонса беззаперечно зберігається й на сьогодні, в українській соціології в тому числі. (Доказом тому, перш за все може слугувати аналіз структури побудови більшості підручників із загальної соціології, якими користуються наразі студенти – як зарубіжні, так і вітчизняні підручники тяжіють саме до структурно-функціоналістських побудов змісту та форми викладення матеріалів. Інший доказ – результати експертного дослідження «Українська соціологія – Ваша думка» [7, с.194-208], де 70% експертів погодились, що саме структурний функціоналізм на сьогодні визначає розвиток вітчизняної соціології.)

Подібні тенденції наукового розвитку можуть бути зафіксовані й в антропологічній галузі знання: саме внесок Броніслава Маліновського у соціальну антропологію відіграв поворотного «революційного» значення перш за все для теоретико-методологічного обґрунтування нової дисципліни, а також (що не менш важливо) внесення її до академічної царини знання у вищих закладах освіти. Саме Б.Маліновський у своєму «британському функціоналізмі», а у подальшому і його численні послідовники (А.Редкліф-Браун, Е.Еванс-Прітчард, Д.Гуді та багато інших) обґрунтував зовсім нову і як виявилось цілком вдалу перспективу можливостей та інструментарію соціальної антропології: рішуче поривання з вадами еволюціонізму (хоча, варто й зазначити - деякою мірою дещо декларативне, оскільки вплив еволюціонізму на доробок Б.Маліновського можна в деяких аспектах простежити); переорієнтація на здобування емпіричного знання якісно новим методом «активного спостереження» (знову ж таки, посмертне видання щоденника автора «британського функціоналізму» ставить під сумнів беззаперечність описаних Б.Маліновським польових методик збору даних); використання іншого й подекуди нового поняттєво-категоріального апарату й обґрунтування відмінного від попередніх способу опису та пояснення

функціонування архаїчних суспільств. Вочевидь, доля функціоналізму Б.Маліновського в певному сенсі повторює долю структурного функціоналізму Т.Парсонса: на сьогодні основні його положення вважаються тривіальними, або ж обмеженими, однак послідовники Б.Маліновського, різко критикуючи його загалом продовжують напрямом дослідження свого попередника.

У руслі критичних зауважень щодо недоліків та відвертих спрощень пояснення функціоналістів і в соціології, і в соціальній антропології виникає *теорія конфлікту*, що дає змогу якісно по іншому оцінити перебіг формування соціальної структури суспільства. Цей напрямок у суспільствознавстві виник приблизно в один і той же час (друга половина ХХ століття), однак, якщо ж у соціології положення даної теорії переростають у окрему пізнавальну парадигму, то у антропології вони становлять продовження основних положень функціоналізму, рішуче не заперечуючи їх, а на практиці скоріше намагаючись пояснити і описати інтегруючі механізми в ситуації індивідуального та групового конфлікту, та й навіть більше – аналіз перебігу конфлікту як структури соціальної взаємодії (так званий «вихід за межі функціоналізму», на думку Р.Дельєж [2, с.220]).

Зближення і розмивання дисциплінарних меж соціології і соціальної антропології у першій половині ХХ століття й частково й по сьогодні було обумовлено появою та поширенням, мабуть, найбільш авторитетними і потужними теоретичними течіями у суспільствознавстві минулого століття, які не лише стимулюють появу якісно інакших теорій, а якщо говорити ширше – створюють каркас та перспективу іншої точки зору на людину як суспільну істоту, що є спільним об'єктом дослідження і для соціології, і для соціальної антропології. Таким «будівельним матеріалом» для пояснення наукової картини світу виступили *марксизм* та *структуралізм*. Фактично, у соціології вплив теоретичних засад марксизму обумовив розвиток та побудову цієї науки на усе ХХ - початок ХХІ століття у появі та поширенні різноманітних напрямків та течій, що так чи інакше містили в собі реконструкції, авторську інтерпретацію, доповнення, переосмислення або ж поєднання засадничих положень марксизму з іншими напрямками соціологічної думки, що мало відображення у неомарксизмі («західному марксизмі»), критичній теорії, марксизмі-ленінізмі, фрейдомарксизмі, структуралістському марксизмі, екзистенціалістському марксизмі, феноменологічному марксизмі, аналітичному марксизмі; доробках представників Франкфуртської та Будапештської шкіл та багатьох інших. Тільки цей далеко неповний перелік сучасних наукових напрямків дає можливість дійти висновку з приводу того, що, не зважаючи на цілковиту згоду наукової спільноти щодо визнання основних недоліків, хибних положень та вад марксизму закладені вже більше століття тому соціологічні положення цього напрямку багато в чому обумовлюють розвиток соціології й на сьогодні.

Що ж стосується впливу марксизму на становлення та розвиток соціальної антропології, то тут варто зауважити, що прихильників вчень К.Маркса, представників даної дисципліни важко поєднати у єдину ідеологічну єдність або ж наукову школу. Скоріше, тут мова може більшою мірою йти щодо використання тим чи іншим вченим-антропологом деяких з основних аналітичних положень марксизму, наприклад, ролі класової боротьби як способу вийти з попереднього суспільного стану; пояснення матеріальними (в тому числі економічними)

факторами стан та подальший розвиток духовних елементів суспільства тощо. Варто також зазначити, про безпосередній внесок К.Маркса та особливо Ф.Енгельса у праці «Походження сім'ї, власності й держави» у розробку антропологічної проблематики. У подальшому ж принципи марксистського аналізу процесів функціонування архаїчних суспільств були використані такими антропологами, як М.Годельє, К.Мельяс, М.Харіс.

Зважаючи на значну кількість спільних витків розвитку соціології і соціальної антропології питання щодо відмінностей їх предметної сфери дослідження було піднято (однак, чітко не вирішено) багатьма вченими, оскільки, якщо предмет соціальної антропології є частиною предмету соціології, отже, наявна додаткова аргументація щодо включення соціальної антропології до соціологічної царини у якості галузевої теорії (як, наприклад, про це стверджує Е.Ліч).

Цікаве протиставлення особливостей предметної сфери обох дисциплін було представлено Ю.Резніком [5, с. 108-111]. На думку вченого, наведені дисципліни принципово відрізняються одна від одної за такими аспектами дослідження. Соціологія робить акцент на вивчення *сучасних* суспільств; *спільних* форм соціального життя; *усвідомлені* форми вираження або відображення соціального життя. На противагу наведеному, соціальна антропологія вивчає *архаїчні* суспільства; *«спільнісні»* форми соціального життя (общинні, суб'єкт-суб'єктні взаємодії); *неусвідомлені* форми вираження або відображення соціального життя. Наведені відмінності хоч і дають можливість зрозуміти акценти дослідницького спрямування соціології та соціальної антропології, однак для чіткого відокремлення предметних галузей такого пояснення, на нашу думку, не достатньо. Побіжний погляд на протікання та розвиток історії класичної соціології дає можливість побачити, що усі ті аспекти, які, на думку Ю.Резніка, належать до предмету соціальної антропології були детально вивчені задля окреслення метатеоретичних засад соціології її класиками. Так, наприклад, у різних термінологіях еволюцію форм суспільств від архаїчного до сучасного з ґрунтовним виділенням сутнісних ознак кожного з них було подано у працях О.Конта, Г.Спенсера, Е.Дюркгейма, К.Маркса та багатьох інших. Чітке розділення відмінностей двох окремих суспільних сфер на «суспільство» (Gesellschaft) та «спільноту» (Gemeinschaft) було внеском відомого класика соціології Ф.Тьонніса. Фактично, поділ соціальної дії за часткою її раціональної (в тому числі, усвідомленої) складової було запропоновано у працях М.Вебера та В.Парето. Це міркування може бути продовжено численними прикладами звернення й сучасних соціологів до тієї ж проблематики, висновок, тим не менш, все одно полягає у тому, що ті аспекти та способи пізнання суспільств зовсім небезпідставно було виділено у предметну область соціальної антропології привертати й становили науковий інтерес ще класиків соціологічної думки.

Як **висновок** даної публікації, варто зазначити, що вирішення й сама постановка питання щодо чіткості виділення предметної області суміжних дисциплін може втратити беззаперечну доцільність зважаючи на тенденції розвитку суспільствознавства на сьогодні, а саме до визнання більшістю вчених цінності саме міждисциплінарних досліджень. Виділення предмету соціології за усіма канонами наукової строгості та об'єктивності безперечно було надважливим дослідницьким питанням соціології XIX століття (коли першим класикам

доводилось приділяти цьому питанню значну увагу, адже іще потрібно було довести, що соціологія як окрема наука має право на існування) й залишалось актуальним фактично до відносно недавнього часу (70-тих років ХХ століття), коли у соціології повсякчас виникали кризи спровоковані потраплянням у «глухий кут» вченими, які відстоювали позиції тієї чи іншої єдиної парадигмальної площини розвитку соціології, або ж орієнтацію на певну площину дослідження (теоретичні-емпіричні; фундаментальні-прикладні). На сьогодні ж, коли вчені нарешті дійшли спільної думки стосовно прийнятності мультипарадигмальності, синтетичних концепцій та якісної своєрідності науки соціології порівняно із природознавством; коли соціологія досягла деякого авторитету серед міжнародної наукової спільноти, оскільки саме в її межах вченими було поставлено і в деяких аспектах вирішено питання щодо специфіки сучасного суспільства, що знаходиться у стані постійних надшвидких змін, питання щодо факту наявності загалом такої науки як соціології, безперечно, знімається, а отже, й втрачається, на нашу думку, доцільність чіткого виділення її предметної сфери. Більше того, гносеологічний поділ соціальної реальності, що виступає єдиним нерозривним цілим, де усі його елементи знаходяться у тісних причинно-наслідкових зв'язках між різними дисциплінарними галузями знання набував би штучності й привніс більше шкоди, обмежуючи можливості проведення міждисциплінарних досліджень.

Список використаних джерел

1. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / Иммануил Валлерстайн [Пер. с англ. Н. Тюкиной]. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – С.52–67.
2. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. / Робер Дельеж [переклад з франц. Є.Марічева]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 287 с.
3. Леві-Строс К. Місце антропології серед соціальних наук і проблеми її викладання / Клод Леві-Строс [Пер. з фр. Зої Борисюк] // Структурна антропологія. – К.: Основи, 2000. – С. 325–360.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон. — М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 873 с.
5. Резник Ю.М. Социальная антропология как научная дисциплина / Ю.М.Резник // Социологические исследования. – 1997. - № 5. - С. 100-111.
6. Сафонік Л. Взаємозв'язок культурної (соціальної) антропології з етнографією, етнологією та соціологією / Л.Сафонік. – Вісник Львівського Університету. Серія філософія. - 2009. - Випуск 12. - С. 155-162.
7. Степаненко В. «Українська соціологія - Ваша думка»: результати опитування експертів / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Науково-теоретичний часопис. - 2012. - № 4. - С. 194-209.

Отримано 28.08.2014 р.